

Lavanta Tarımından Tarım Turizmine: Kuyucak (Isparta) ve Akçaköy (Burdur) Örneği

Serdar CEYLAN^{1,*} Mehmet SOMUNCU²

¹ Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Kastamonu

² Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ankara

*Corresponding author e-mail: serdar_ceylan_51@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4599-4235

Received: 19.11.2021 Accepted: 25.11.2021

Özet

Araştırmanın amacı, lavanta tarımının ne zaman başladığını, tarım turizmine nasıl konu olduğunu ve kırsal nüfusa ekonomik etkilerini anlamaya çalışmaktır. Araştırma sahasında 2020 Temmuz döneminde yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve sahada gözlemlerde bulunulmuştur. Ayrıca lavanta ekim alanına ve üretimine dayalı TÜİK verilerinden de yararlanılmıştır. Elde edilen tüm veriler betimsel olarak analiz edilerek ve yorumlanmıştır. Araştırma bulgularına göre, Kuyucak'ta (Isparta) 1975 yılından itibaren lavanta tarımı yapıldığı, ancak son 5 yıldır köyün tarım turizmine açıldığı belirlenmiştir. Akçaköy'de (Burdur) ise son birkaç yıldır tarımının yapıldığı ve Akçaköy Lisinia Lavanta Yetiştirme Merkezi'nin turizme açıldığı tespit edilmiştir. Kuyucak'ta altyapı ve turistik hizmetler ile tarım turizminin başlanmış olduğu gözlemlenmiştir. Ancak Akçaköy'ün tarım turizmine henüz tam olarak bir giriş yapamadığı, köydeki tarım turizmin sadece Lisinia işletmesi üzerinden yapıldığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, lavanta tarımı kırsalda tarımsal çeşitliliği sağlamış, tarım turizmi ile kırsal nüfusta gelir çeşitliliğine imkân vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Turizm, Tarım Turizmi, Lavanta, Kuyucak Köyü, Akçaköy

Transition from Lavender Agriculture to Agritourism: Case of Kuyucak and Akçaköy

Abstract

The aim of the study is to try to understand when lavender cultivation was started, how it was subject to agritourism and its economic effects on the rural population. Interview and observations were made in the research area in 2020 July. Moreover, Turkish Statistical Institute's data which are related lavender producing amount and production area, was used in the study. All data was analyzed as descriptive. According to the research findings, lavender agriculture has been made Kuyucak village since 1975. However, agritourism is made in this village for the last 5 years. In Akçaköy village, is made lavender agriculture for the last few years. Also, in the research, was determined that lavender lands and Centre of Lisinia Lavender Cultivation were opened for rural tourism to visitors. It has been observed that agritourism has started in Kuyucak Village with infrastructure and touristic services. However, it has been observed that Akçaköy has not been able to fully enter agritourism yet, and carried out agritourism through only one business. As a result, provided agricultural diversity with lavender agriculture in the villages, and agritourism started. This situation has enabled income diversity in the rural population.

Keywords: Rural tourism, agritourism, lavender, Lavender, Kuyucak, Akçaköy

1. Giriş

Turizm, son on yıldır küresel ticaretin yüzde 7'sini oluşturarak, doğrudan ya da dolaylı olarak milyonlarca iş üreterek, günümüzde en hızlı büyüyen ve en dayanıklı sosyo-ekonomik sektörlerden birisi olmuştur. Günümüzde kırsal alanlarda da turizmin gelişimiyle birlikte, turizm sektörünün faydaları bölgeler ve kırsal toplumlar arasında daha geniş çaplı olarak yaygınlaşmaktadır. Nitekim turizmin, kırsal topluluklar için sosyo-ekonomik fırsatlar sağlamada etkili bir araç olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca turizmin kırsal alanlardaki çekiciliğinin artırılmasına, göçün azaltılmasına, turistik kaynakların ve geleneklerin tanıtılmasına yardımcı olacağı ve kadınlar gibi dezavantajlı gruplara özellikle fayda sağlayabileceği öngörülmektedir (UNWTO, 2021b). Bu anlamda turizm, dünya genelinde kırsal yerleşmelerdeki toplumlara istihdam sağlama, kırsal işletmeleri desteklemesi, doğal ve kültürel mirası koruması nedeniyle “*bir yaşam çizgisi*” olarak ifade edilmektedir. BM Dünya Turizm Örgütü tarafından organize edilen “2020 Dünya Turizm Günü” toplantısının 29 Eylül 2020 ana temasının da “Turizm ve Kırsal Kalkınma” olması dikkat çekicidir. Bu toplantıda BM Dünya Turizm Örgütü’nün anahtar mesajı, “sektörün herkese fırsatlar sağlama potansiyelini gerçekleştirilebilmesi için, turizmin birçok faydasının kentsel alanların dışında da hissedilmesi gerektiği” olmuştur. Toplantının içeriğinde tartışılan hususlarda; “turizmin kırsal topluluklar için bir can simidi olduğu” vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle, turizmin birçok kırsal topluluk için bir cankurtaran halatı olduğunu kanıtladığı, ancak turizmin gerçek gücünün tam olarak belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir (UNWTO, 2021a). Ayrıca kırsal alanlarda turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için kapsamlı ve kapsayıcı bir planlama stratejilerinin benimsenmesi gerektiği ve çok eylemli ve çok paydaşlı bir katılımcı yaklaşıma dayalı olarak bunun uygulanması gerektiği belirtilmiştir (UNWTO, 2021b).

2.Kavramsal Tanımlar

2.1.Kırsal Turizm

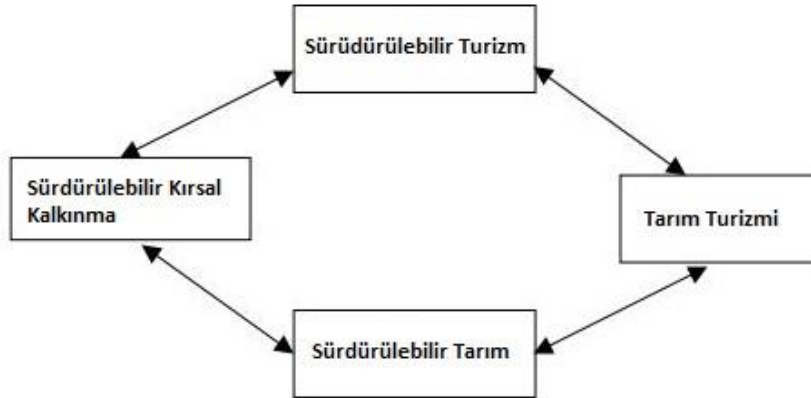
Kırsaldaki turizm aktiviteleri, “kırsal turizm” kavramı ile açıklanmaktadır. “Tarım turizmi” kavramı ise, “kırsal turizm” şemsiyesi altında yer alan bir turizm türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Lopez and Garcia, 2006; Uludağ ve Erdoğan-Yazar, 2019). Diğer bir deyişle, kırsal turizmin tarım turizmini de kapsadığı söylenebilir. Bu iki terim arasındaki gösterge niteliğindeki fark, uygulama alanları olmaktadır. Kırsal turizm işletmeleri genel olarak kırsal arazilerde yer alırken, tarım turizmi aktiviteleri tarım alanlarında yer almaktadır (Ivona, 2003; Demirbaş ve Topcu, 2007). Bu anlamda kırsal turizmi kısaca açıklamak anlamlı olacaktır. Kırsal turizm, kırsal kültürün, doğal çevrenin ve tarımla bütünleşen, ayrıca diğer turizm türleriyle de son derece kolay entegre olabilen bir turizm türüdür (Soykan, 1999). Bu bakımdan düşünüldüğünde, insanları kırsal turizme iten ekonomik, sosyal ve kişisel nedenler olduğu gibi, kırsalın da sahip olduğu bazı turistik kaynaklar insanları buraya çekmektedir. Diğer bir ifadeyle, kırsal turizmin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde; günümüzde tatil beklentilerinin değişmesi, yeni tatil anlayışlarının ortaya çıkması, stresli, sınırlayıcı ve kurallarla dolu kentsel yaşamdan uzaklaşma isteği etkili olmaktadır. Ayrıca kıyıların şehirleşerek doğallığını kaybetmesi, kentleşen nüfusun kırsala ilgi duyması, kentli nüfusun kırsalda samimi ve doğal ilişkiler kurma ve dostlar edinme ihtiyacı da bu durumda önemli bir faktör olmaktadır (Soykan, 1999). Başka bir deyişle, kırsal alanlardaki turistik kaynakları ziyaret etmek isteyenler, bölgenin kırsal manzaralarını görmek isteyebileceği gibi, şehirselleşen bir çevrenin baskısından kurtulup, çiftlik tatilleri gibi şehir dışı bir yaşamı denemek de isteyebilmektedirler. Ayrıca günümüzde insanlar, sadece zevk için etraflarını seyretmek amacıyla da kırsal alanda bulunmayı arzulamaktadır (Özgüç, 2007). Nitekim kentleşme ve tarımsal modernizasyondaki artış, kırsal alanların popülerleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kırsal turizm, alternatif bir turizm türü olarak kırsal alanlarda dikkat çekmekte ve aynı zamanda kırsalda

kalkınmayı sağlamaktadır. Yeni nesil turizm türlerinden birisi olan kırsal turizm, çevreci özellikleri ile sürdürülebilir kalkınma anlayışına sahip, bir alternatif turizm türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kırsal turizm her mevsim yapılabilen, turistik faaliyetlerin coğrafi (mekânsal) dağılımında denge unsuru olan, birçok turizm türüyle bütünleşebilen bir yapıya sahiptir. Nihayetinde kırsal turizm tüm alternatif turizm türlerinin hem alternatifi hem de tamamlayıcısı konumundadır (Kuşat, 2016). Kırsal kalkınmanın temel araçlarından birisi olan kırsal turizm, kırsal kalkınmaya etkisi daha çok yöredeki tarih, doğal, kültürel ve tarımsal kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasıyla orantılıdır. Kırsal turizm, kırsal alanlar için istihdam ve gelir fırsatı teşkil etmesinin yanı sıra, geleneksel mimarinin korunmasına da olumlu yönde katkı sağlamaktadır (Özdemir, 2012).

2.2.Tarım Turizmi

Çeşitli neden ve motivasyonlar ile kırsalda gelişen ve bir turizm türü olan tarım turizmi, doğrudan tarımsal faaliyetlere dayalı olarak sürdürülmektedir. En basit tanımıyla tarım turizmi, tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu yörelerde yapılan, kaynakların sürdürülebilirlik doğrultusunda kullanıldığı bir turizmdir (Civelek vd., 2015; Civelek ve Karadağ, 2020). Shehrawat vd. (2009) ifadesiyle, tarım turizminin odak noktasında tarım sektörü yer almakta olup, tarım turizmi esasen tarım sektörünün büyümesiyle ortaya çıkan ve dünyada giderek yaygınlaşan bir sektör olmuştur. Her ne kadar gelişmekte olan ülkeler için tarım turizmi yeni bir kavram olsa da gerek Avrupa gerekse ABD’de 100 yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Henderson (2009), tarım turizmi kavramının tarıma dayalı ziyaretçi çekim merkezlerini ve kolaylıklarını tanımladığını ve söz konusu terimin çiftlik turizmini de kapsadığını ifade etmiştir. Gordean vd.’ye (2009) göre tarım turizmi, turiste tarımla ilgili alanlar, işler, yerel ürünler, geleneksel mutfak, tarım insanların günlük yaşamlarıyla ilgili faaliyetler ve bölgeye özgü kültürel öğeler gibi bölgeyi karakterize eden pek çok faaliyetle tanışma olanağı sunan bir turizm şeklidir. Lopez ve Garcia’ya (2006) göre tarım turizmi, çiftçilerin ziyaretçiler için hazırladığı daha özel ve farklılaşmış faaliyetleri kapsayan ve boş vaktin değerlendirilmesine yönelik gerçekleştirilen bir turizm aktivitesidir. Bu yolla turiste gezerek, öğrenerek ve keşfederek doğanın ve kırsalın bir parçası olma imkânı sunulmaktadır (Henderson, 2009; Uludağ ve Erdoğan-Yazar, 2019). Carpio vd. (2008), turizm aktivitesinin gerçekleştiği mekânı bir ölçü olarak kabul ederek, tarım turizminin bir çiftlikte gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtirken; Che vd., (2005) ve Tew ve Barbieri (2012) ise, söz konusu mekânı çiftlik, tarla, fidanlık veya benzeri herhangi bir tarımsal ortamı kapsayacak şekilde genişletmiştir. Wicks ve Merrett (2003) ile Wilson vd. (2006), tarımsal ürünlerin satıldığı ve çiftlik dışı faaliyetlerin yerine getirildiği çiftçi pazarları gibi ortamları da tarım turizmi kapsamında değerlendirmiştir (Uludağ ve Erdoğan-Yazar, 2019). Nitekim Küçükaltan’a (2002) göre de tarım turizminde, tüketicinin seyahat nedenini tarımsal ürünler oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, tarım turizmi, tüketicinin tarımsal ürünleri belirli özellikleri nedeniyle tercih etmesinden doğan bir turizm olayıdır. Tarım turizminde ziyaretçinin temel arzusu, beklentisine uygun bir tarım ürünüdür. Kavramsal tartışmaların dışında tarım turizminin ekonomik etkilerine bakılacak olursa; tarımsal üretimin yoğun olduğu alanlarda tarımla bütünleşik olarak gerçekleştirilen tarım turizminin üreticilere bir ek gelir kaynağı oluşturduğu söylenebilir (Küçükaltan, 2002; Gündüz, 2004). Tarım turizminin yerel halkı destekleyerek bölgesel kalkınmayı dikkate alması, kadın işgücünü kullanması, el emeğine dayalı olması, atıl ürünleri kullanarak ekonomik değer kazandırması önem arz etmektedir. Yerel halkın tarım turizmi faaliyetlerine yönelmesinde, yeni girişimcilik fikirlerinin oluşmasında ve kırsaldaki turizme dayalı işletmelerin oluşmasında tarım turizmi önemli katkılar sağlamaktadır (Civelek ve Karadağ, 2020). Bu anlamda kırsal toplumların lavanta ürünlerinin tarım turizmine konu olması ve turizmde pazarlanabilen bir turistik kaynağa dönüştürmesi, kırsal yerel ekonomilerin gelişiminde ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmada önemli bir faktör olmaktadır. Ayrıca tarımsal çeşitliliğin sağlanmasında kırsal toplumlara önemli

faydalar sağlamaktadır. Nitekim Demirbaş-Topçu (2007)'de sürdürülebilir kırsal kalkınmayı sürdürülebilir turizm ve sürdürülebilir tarım ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın iki bileşeninin tarım turizmini oluşturduğunu ifade etmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Sürdürülebilir kırsal kalkınmanın tarım turizmi ile ilişkisi (Demirbaş-Topçu, 2007).

2.3. Tıbbi ve Aromatik Bitkiler

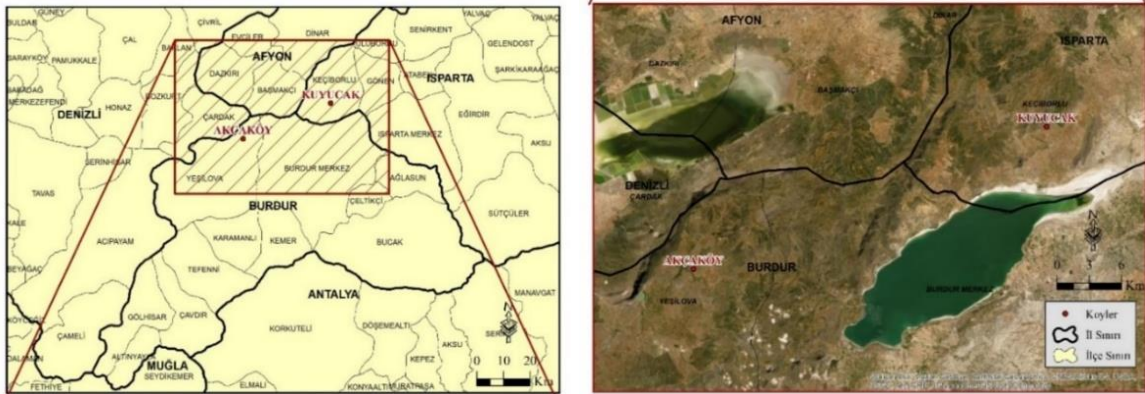
Tıbbi ve aromatik bitkiler içerisinde lavanta dışında, adaçayı, kuşburnu, melisa, haşhaş, kimyon, kekik, anason, çörekotu, rezene, kişniş, çemen, defneyaprağı, keçiboynuzu, reyhan, salep, safran, tarçın, zencefil, zerdeçal, vanilya, gül, karanfil ve susam gibi birçok bitki yer almaktadır. Acıbuca ve Bostan-Budak'a (2018) göre, insanlık tarihinin çok eski dönemlerinden itibaren kullanılan bu bitkilerin bazıları doğada kendiliğinden yetişirken, bazıları ise insanlar tarafından kültüre alınmıştır. Günümüzde ise bu bitkilerin gıda, ilaç, kozmetik ve baharat gibi farklı amaçlar için kullanıldığı görülmektedir. Tıbbi ve aromatik bitkiler, ülke ekonomisine olan katkısının yanı sıra yetiştirildiği bölgede yaşayanlara sağladığı ek gelir açısından da önemli bir yere sahiptir (Bayram, vd., 2010; Kurt ve İmren, 2018). Türkiye'nin ekolojik koşullarının farklılığı nedeniyle ülkedeki tür ve çeşidi artan bu bitkilerin önemli bir kısmı dış ticarete konu olmaktadır. Baydar'a (2009) göre, Türkiye'de yetişen tıbbi ve aromatik bitkilerin 500 kadarı ilaç endüstrisinde kullanılmaktadır. Özgüven vd.'ye (2005) göre, Türkiye'de iç ve dış ticareti yapılan tıbbi ve aromatik bitki türü ve sayısı, alt türler de dahil olmak üzere 347 olup, bunlardan 139 türünün ihracatı yapılmaktadır (Kurt ve İmren, 2018). Tıbbi ve aromatik bitkilerden birisi olan lavanta bitkisinin coğrafi olarak yetişme koşulları, Türkiye'nin yarı kurak iklim karakteristiğine genel olarak uyum göstermektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı'na (2019) göre, susuz olan ya da sulama imkânı kısıtlı olan, eğimli olan, toprak yapısı iyi olmayan, üstelik hiçbir ürün yetiştirilemeyen kıraç arazilerde lavanta üretiminin çok iyi sonuç verdiği belirtilmektedir. Lavanta bitkisinin uçucu yağı, en fazla kozmetik ve parfüm sanayisinde kullanılmaktadır. Ayrıca güzel kokusu nedeniyle kozmetik endüstrisinde; sakinleştirici, uykusuzluk giderici özellikleriyle de ilaç endüstrisinde kullanılmaktadır. Lavanta çiçeklerinin dinlendirici etkisinden dolayı, lavanta bitkisi çay şeklinde de tüketilmektedir. Lavanta bitki çiçekleri sayesinde, lavanta yetiştirilen alanlarda lavanta balı üretimi de gerçekleştirilmektedir. Lavanta tarlaları aynı zamanda görsel peyzajı nedeniyle de önemli bir turistik çekicilik olup, çok sayıda ziyaretçiyi kendisine çekmektedir. Türkiye'de lavanta bitkisinin lavanta çiçeği olarak dönüme verimi 150-400 kg arasında değişmektedir. Yağ olarak verimi ise, çiçek veriminin yüzde 2-5'i arasında değişmektedir. Üretici çiftçiler tarafından, 2019 yılı itibarıyla 1 kg yaş lavanta ortalama 1,5-2 TL arasında satılırken, kurutulmuş lavantanın ise 1 kilogramı ortalama 10-15 TL arasında satışa sunulmaktadır. Bir dönüm lavanta bahçesinden ise, çiftçi yaklaşık 800-1100 TL arasında kazanç elde etmektedir (TOB, 2019).

3. Yöntem

Araştırmanın amacı, kırsalda lavanta tarımının kırsal turizme nasıl konu olduğunu ve kırsal nüfusa ekonomik etkilerini anlamaya çalışmaktır. Isparta ilinde yer alan Kuyucak ve Burdur ilinde yer alan Akçaköy, lavanta tarımının ve kırsal turizmin yapıldığı yerleşmeler olması nedeniyle araştırmada örneklem saha olarak seçilmiştir. Araştırma sahasında, nitel araştırma deseninde, farklı paydaşlar ile 2020 Temmuz döneminde yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve sahada gözlemlerde bulunulmuştur. Görüşme yapılan katılımcılar, amaçlı örneklem yöntemine göre belirlenmiştir. Görüşmeye dayalı bulguların bir kısmı not alma, bir kısmı ise seslerin kayıt edilmesi ile sağlanmıştır. Görüşmeler, veri doygunluğu ve çeşitliliği sağlanıncaya kadar gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze yapılan derinlemesine görüşme sayının yüksekliği (27 kişi), araştırmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini yükseltmektedir. Çalışmada ayrıca, ikincil veriler olarak, lavanta üretimine dayalı TÜİK'in istatistiksel verilerinden de yararlanılmıştır. Görüşmeler, gözlem ve ikincil verilere dayalı tüm bulgular betimsel olarak analiz edilmiş; görüşmeye dayalı bulgular farklı alt başlıklar altında temalandırılarak yorumlanmıştır. Araştırma soruları: Lavanta tarımı, tarım turizmine nasıl dönüşmüştür? Lavantanın tarım turizmine konu olması, araştırma sahasında nasıl bir değişim oluşturmuştur? Lavanta tarımı ve tarım turizmi, araştırma sahasındaki kişileri ekonomik olarak nasıl etkilemiştir?

3.1. Araştırma Alanı

Araştırma alanı, Akdeniz Bölgesi'nin Antalya Bölümü'nün "Göller Yöresi" olarak bilinen kesiminde yer almaktadır. Araştırma alanı iki köy yerleşmesinden oluşmaktadır. Bu köylerden bir tanesi olan Kuyucak, idari olarak, Isparta ilinin Keçiborlu ilçesine bağlıdır. Diğer bir araştırma sahası olan Akçaköy ise, Burdur ilinin Yeşilova ilçesinin idari sınırları içerisinde kalmaktadır (Şekil 2). Kuyucak; Keçiborlu ilçesine 15 km, Isparta'ya 45 km karayolu uzaklığı bulunmaktadır. Akçaköy ise, Yeşilova ilçesine 29 km, Burdur'a ise 47 km karayolu uzaklığı bulunmaktadır. Akçaköy, idari olarak bağlı olduğu Yeşilova ilçesinde ve Burdur il genelinde en fazla lavanta üretim sahası olması ve köydeki lavanta tarlalarının ve lavanta ürünlerinin tarım turizmine açılmış olması nedeniyle araştırmada örneklem saha olarak seçilmiştir. Kuyucak'ın idari olarak bağlı olduğu Keçiborlu ilçesinde ve Isparta il genelinde en fazla lavanta üretim alanı olması ve köyün son 5 yıldır tarım turizmine açılarak binlere ziyaretçiyi kendisine çekmesi araştırma sahası olarak seçilmesinde etkili olmuştur. İki farklı araştırma sahası, iki köyün tarım turizmi bakımından karşılaştırılmasına da imkân vermiştir.

Şekil 2. Araştırma Alanının Lokasyonu

4. Bulgular

4.1. Türkiye’de Lavanta Tarımı

Türkiye’de lavanta üretim alanı ve üretim miktarı 2012 yılından itibaren kayıt altına alınarak istatistiklere girmiştir. Türkiye genelinde 2012 yılında 509 dekar alanda 123 ton lavanta bitkisi üretilmiştir (Tablo 1). Tarım ve Orman Bakanlığı’na (2019) göre ise, Türkiye genelinde bu alanlardan 2019 yılında yaklaşık 1.500 ton lavanta çiçeği, çiçeklerden ise 20-30 ton lavanta yağı elde edilmiştir. Tablo 1’den de görüldüğü üzere, 2020 yılına kadar lavanta bitkisinin hem üretim alanı hem de üretim miktarında bir artış kaydedilmiştir. Türkiye’de 2020 yılında 22.188 dekar arazide lavanta ekimi yapılmış ve bu alanlardan toplam 3.499 ton hasat gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de lavanta üretim alanı ve üretim miktarı

Yıl	Ekilen Alan*	Üretim**	Verim***
2012	509	123	242
2013	709	105	148
2014	2.189	297	136
2015	3.218	400	124
2016	5.700	747	131
2017	6.606	845	128
2018	8.684	1.040	120
2019	11.903	1.462	123
2020	22.188	3.499	158

Kaynak: TÜİK, 2020.

*dekar **ton ***kg/dekar

Türkiye’de lavanta ekim alanları son dönemde sürekli artmakta olup, hemen hemen her coğrafi bölgede tarımı yapılmaktadır. Ancak ekim alanı ve üretim miktarı bakımından Göller Yöresi olarak bilinen Batı Akdeniz kesimi ağırlığını korumaktadır. Araştırma alanını da içine alan Isparta ve Burdur illeri ise, ekim alanı ve üretim miktarı bakımından ilk üç içerisinde yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Türkiye’de Lavanta Ekimi ve Üretimi Yapılan İller (2020)

İl	Alan*	Üretim**	Verim***	İl	Alan*	Üretim**	Verim***
Isparta	5.596	852	152	Bursa	251	28	144
Afyonkarahisar	3.327	845	254	Niğde	240	38	158
Burdur	2.821	274	98	Muğla	225	22	98
Denizli	1.760	191	109	Uşak	220	25	208
Çanakkale	1.269	189	149	Manisa	180	27	150
Tekirdağ	983	114	116	Gümüşhane	160	38	238
Ankara	833	169	203	Adana	133	12	90
Kütahya	670	59	88	Edirne	130	13	100
Kırklareli	489	47	96	Tokat	111	3	33

İstanbul	484	41	155	Malatya	109	20	183
Konya	449	58	129	Sivas	101	11	109
Kahramanmaraş	400	6	15	Aksaray	92	32	348
Karaman	378	126	333	Çorum	48	10	208
Antalya	352	206	585	Diyarbakır	30	1	33
Eskişehir	319	37	116	Türkiye	22.188	3.499	161

Kaynak: TÜİK, 2020.

*dekar **ton ***kg/dekar

Burdur ilinde lavanta ekilen alan ve üretim miktarı 2018 yılından itibaren TÜİK tarafından kayıt altına alınmıştır. Burdur il genelinde 2020 yılında 2.821 dekar alandan toplam 274 ton lavanta elde edilmiştir. Isparta ilinde ise, 2020 yılında 5.596 dekar alandan 852 ton lavanta bitkisi elde edilmiştir. Isparta’da ekim ve üretim bakımından, araştırma örneklem sahasının (Kuyucak Köyü) da içinde olduğu, Keçiörlü ilçesi öne çıkmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Burdur ve Isparta İli Genelinde Lavanta Üretimi (2020)

Burdur/İlçe	Alan*	Üretim**	Verim***	Isparta/İlçe	Alan*	Üretim**	Verim***
Yeşilova	1.815	172	95	Keçiörlü	5.100	790	155
Merkez	695	70	101	Sütçüler	340	36	106
Karamanlı	80	9	113	Gönen	100	19	190
Çavdır	76	7	92	Merkez	24	4	167
Bucak	54	5	93	Eğirdir	20	3	150
Diğer ilçeler	101	11	200	Senirkent	12	0	0
Toplam	2821	274		Toplam	5596	852	

Kaynak: TÜİK, 2020.

*dekar **ton ***kg/dekar

Lavanta ekim alanı ve üretim miktarı bakımından Burdur’da Yeşilova ilçesi öne çıkmıştır. Yeşilova ilçesindeki lavanta ekim alanının da yaklaşık %85’inin de Akçaköy’de olduğu yapılan saha araştırmasında tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan saha araştırmasında, Burdur Valiliği, Burdur Gölü ile Salda Gölü arasında kalan kırsal arazide yetiştirilmesi için, birçok köye 2019 yılında 140 bin adet lavanta bitkisi dağıtarak “*Lavanta Yolu Projesi*” başlatmıştır.

4.2. Görüşmelere İlişkin Bulgular

Tablo 4’te görüşme yapılan katılımcılara ilişkin bazı temel demografik bilgiler gösterilmiştir. Lavanta tarımı ve tarım turizmiyle ilgili paydaş görüşleri alt başlıklar altında temalaştırılarak yorumlanmıştır.

Tablo 4. Görüşmeye katılan paydaş gruplarına ilişkin bilgiler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Medeni Hali	Eğitim	Paydaş
K1	Erkek	40+	Evli	Lisans	Burdur Gıda-Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, ziraat mühendisi
K2	Erkek	40	Evli	Ortaokul	Akçaköy muhtarı / çiftçi
K3	Erkek	50	Evli	Lisans	Akçaköy Lisinia Lavanta Yetiştiriciliği işletmecisi / lavanta üreticisi
K4	Kadın	30+	Evli	Ortaokul	Akçaköy Lisinia Lavanta Yetiştiriciliği İşletmesi çalışanı

K5	Kadın	38	Evli	Ön Lisans	Kuyucak Lavanta Kadın Girişimciler Kooperatifi Başkanı / lavanta balı üreticisi
K6	Erkek	35	Evli	Ön Lisans	Kuyucak TKDK destekli otel işletmecisi
K7	Erkek	71	Evli	Lise	Kuyucak lavanta balı üreticisi (Emekli Astsubay) / lavanta üreticisi
K8	Erkek	53	Evli	Ortaokul	Kuyucak kafe ve turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi ve tüccarı
K9	Erkek	76	Evli	İlkokul	Kuyucak çiftçi (emekli memur) / lavanta üreticisi
K10	Erkek	31	Bekâr	Lisans	Kuyucak ziraat mühendisi-turistik hediye işletmecisi/lavanta üreticisi
K11	Erkek	40	Evli	Lise	Kuyucak kafe ve turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K12	Kadın	77	Dul	İlkokul	Kuyucak turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K13	Erkek	50	Evli	Ön Lisans	Kuyucak kafe ve turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K14	Erkek	52	Evli	İlkokul	Kuyucak turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K15	Kadın	32	Evli	Ortaokul	Kuyucak kafe ve ev pansiyonu işletmecisi / lavanta üreticisi
K16	Kadın	45	Evli	İlkokul	Kuyucak turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K17	Kadın	63	Evli	İlkokul	Kuyucak turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K18	Kadın	40+	Evli	Ortaokul	Kuyucak turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K19	Kadın	55	Evli	İlkokul	Kuyucak turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K20	Erkek	42	Evli	Lise	Kuyucak kafe işletmecisi / lavanta üreticisi
K21	Erkek	55	Evli	İlkokul	Kuyucak turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K22	Kadın	32	Evli	Ortaokul	Kuyucak turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K23	Kadın	67	Evli	İlkokul	Kuyucak turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K24	Erkek	46	Evli	Ortaokul	Kuyucak turistik hediye işletmecisi / lavanta üreticisi
K25	Kadın	19	Bekâr	Lise	Kadın Girişimciler Kooperatifi sezonluk çalışanı (lisans öğrencisi)
K26	Erkek	53	Evli	Ortaokul	Kuyucak turistik hediye işletmecisi
K27	Kadın	40	Evli	Lisans	Kuyucak turistik hediye işletmecisi (öğretmen)

Tema 1: Lavanta Tarımının Köyde Başlangıcı ve Yaygınlaşması

Kuyucak Köyü'nde (Isparta) lavanta tarımının başlangıcı yaklaşık yarım yüzyıl geriye gitmektedir. Diğer bir deyişle, lavanta tarımı bu köyde başlaması 1950'lerde olmuştur. Fransa'dan getirilen lavanta bitkisinin Kuyucak halkına ve çevre köylere deneme amaçlı olarak dağıtıldığı, araziye uyum sağlayan bitkinin köylüler tarafından çoğaltılmasıyla yaygınlaşarak günümüze kadar tarımının yapılageldiği görülmektedir:

Fransa'dan birisi geliyor, buraya (Keçiborlu'ya) bir fabrika (gül fabrikası) kuruyor, o gelirken lavantayı getiriyor. Ona ürün veren gül veren kişilere lavanta dağıtıyor. Onu ekiyorlar, dikeyiyorlar işte. İşlemeye başlıyorlar. O lavantayı o kişinin fabrikasına veriyorlar, o da yağını çıkartıyorlar falan. Bu böyle 2016 yılına kadar falan böyleydi (K5). Bu bahçeler 70 yıllık bir yer. Taa 1950'lerde Fransa'dan geliyor, 70 yıllık bir yer. Fransa'dan birkaç kök halinde buraya getiriyorlar. Getiriyor derken, birkaç köylüye dağıtıyorlar. Bu iş 3-5 kök ile başlıyor. ...Bunu getiren de şu anki Fransız fabrikasının müdürünün babası (K6). Buraya bu 1975'li yıllarda gelmiş bu (lavanta). ...Buraya (köye) gelişi, Keçiborlu'da gül yağı fabrikası olan Zeki Konur diye bir adam. Fransız ortağı varmış bunun. Şimdi bu, Fransa'dan getiriyor bu fidelerden. O, bir kısmını buraya bir kısmını da Aydoğmuş diye bir köy var, oraya bu fideleri veriyor. Muhtar adamlarına dağıtıyor bunu (lavantayı). Bu şekilde başlıyor bu, üremeye (çoğalmaya) (K7). ...74'ten beri hesap et. Fransa'dan geldi. Üçer beşer öbek dağıtıldı, ondan

çoğalttık... (K8). Bunun (lavantanın) 35-40 senelik mevzuu var. Şimdi bunu Zeki Konur diye birisi Keçiborlu'ya fabrika kurdu, gül yağı fabrikası. ...Şurda Aydoğmuş kasabası vardı, Keçiborlu'nun üzerinde, oraya Zeki Konur denen adam oraya bi iki dekar bu lavantayı diktirmiş, Fransa'dan getirmiş. Bu çevrede iklim sağlayacak mı sağlamayacak mı şeklinde. Oraya o diktikleri lavanta güzel oldu. ...Bize (babalarımıza, abilerimize) verdiler ikişer kök üçer kök. Biz onlardan bu zamana kadar ürettik yani. ...69'ta falan ben Keçiborlu'da işe girdiydim, hatta bana da (fide) ayırmışlar da ben de diktim (o zamanlar) (K9). 1975 yılında Zeki Konur ile Nail Yılmaz köye lavantayı ilk getiren kişi. Fransa'dan getirildi. ... (İlk zamanlar lavanta) gül kenarlarına süs bitkisi olarak dikildi, sonradan ticari olarak (satılmaya başlandı). Sonra da her haneye 10'ar kök fide dağıtmışlar. İşte 45 yıldır bu kadar gelişti lavantanın şeysi. İlk 10 yıl falan herhangi bir ticari amaçlı bir şey yapılmamış. 85'lerden sonra, 90'lardan sonra ticari amaçlı, bize lavantayı sağlayan kişi, yağını alma amacıyla burada ticari olarak başladı (K10).

Akçaköy'de (Burdur) lavanta tarımının yaygınlaşmasının, yaklaşık 5 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Akçaköy'de lavanta ekim alanlarının yaklaşık yüzde 90'ını elinde bulunduran bir girişimci (Öztürk Sarıca), kamu arazilerinin kiralanmasıyla köyde lavanta tarımını başlatan kişidir. Akçaköy gençlerinin de son zamanlarda köy arazilerine lavanta dikerek bu bitkinin ekim alanını yaygınlaştırmaya çalıştığı belirlenmiştir. Gençlerin dışında köylünün ağırlıklı olarak hayvancılıkla uğraştığı ve bazı gerekçelerle lavanta tarımına başlamak istemedikleri tespit edilmiştir:

(Lavanta tarımı) tabi yapılması iyi de bu sefer pazar sıkıntı, ben yapmam mesela. Köydeki insan da yapmaz. Satış yok. Bunu yapan insan tesisini kurması lazım. Yağını çıkarması lazım, suyunu çıkarması lazım, kurutup satması lazım. Ya vatandaşın bununla uğraşacak vakti yok, bu zahmetli iş. ...Bunun (lavantanın) çapası var, biçmesi var, kurutması var, yağını çıkarması var. Bu zahmetli. ...Köy ağırlıklı olarak hayvancılıkla uğraşılıyor. Köylü bu işin içerisine (lavantaya) girmek istemiyor, zahmetli olduğu için, piyasası yok. Adam ahırdaki hayvanını alıp satıyor. Adam bunu (lavantayı) alıp satamıyor, sıkıntı o. ...Bu 5. yılı, ekileli 5 yıl oldu. ...Belki tarım olarak ve şahsi olarak bundan yararlanan Öztürk Sarıca (Lisinia Lavanta İşletmecisi) (K2). ...Biz insanlara (köylüye) (lavantanın) susuz yetişebileceğini öğrettik. (K3). Köy (Akçaköy) hayvancılık ağırlıklı, ayrıyeten suyumuz olmadığı için çorak arazilerde ne yapıyoruz, buğday, arpa, nohut falan ekiyoruz. Bu artı bir kalkınma oldu insanlara. Ama bu alternatif tarım (K4).

Tema 2: Köy Ekolojisine Uygun Bir Tarım: Susuz Köyde Lavanta

Yetiştirme sürecinde fazla su gereksinimi olmayan lavanta bitkisi, Kuyucak Köyü'nün doğal şartlarına kolayca uyum sağlamıştır. Kuyucak köyü arazilerinin kıraç topraklardan oluşması bu bitkinin bu sahaya kolayca adapte olmasına imkân vermiştir. Daha önceleri kuru tarım teknikleri ile buğday tarımı yapan Kuyucak halkı, lavanta bitkisinin köyün doğal ortam şartlarına uyum sağlaması ile birlikte, bu bitkinin ekim sahasını yaygınlaştırdığı görülmüştür.

...Şimdi lavanta bitkisi, çok toprak seçmeyen, sadece 800 m. rakım ve üzerini tercih eden bir toprak örtüsü bitkisidir. Su isteği çok fazla değil. Yani özel isteği, özel şeyi yok. Sadece dikimde bir can suyu vermeniz yeterli olur. ...Kuyucak tarafının uygunsuz ve su olmayan bir bölge olması ve toprağın çok kötü olması sebebiyle bunları (Kuyucak halkını) lavanta yağına yönlendirdiler (K1). Şimdi bu (lavanta), bazı iklimleri sevmiyor bazı iklimlerde olmuyor, genişlemiyor, büyümüyor. (lavanta yetiştirilecek yerin) havası havası, iklimi önemli. Çok kış olduğu zaman, tabi ayaz olduğu zaman, don olduğu zaman, rakımın yükseldiğinde (tarımı zor oluyor). Bizim burda rakım 950-1000 geliyor, ama 1500 rakımı yüksek olursa buna dokanıyor işte, kurutuyor. Ama bizim iklime göre burası çok iyi. Bizim buranın iklimi iyi geldi bu lavantaya, bizim burası (K9). ...Sadece suluyorsun, çapaluyorsun etrafını. Su istemiyor. ...Burada su olmadığı için başka bir şey ekilip dikilmiyor. ...Meyve ağacı dikemezler su ister, sebze dikemiyorlar su ister (K5). Burası kıraç bir köy, su olmayan bir köy. Yan köy (Kılıç) gül zengini, bu köy (Kuyucak) ot bitmiyor. Öyle bir şey (K6). (Lavanta) susuz yerde yetişiyor, kıraç yerde yetişiyor. ... (Buğday eken) tek tüküdür. O da hayvancılık yapıyoruz ya biz. İnekçilik var, inekçilik olunca mecbursun (buğday tarımına). Ufak tefek yeşil balya ediyorsun. Bizde de büyükbaş var, hep satın alıyoruz (balyayı), bizde (köyde) su yok. Su olmayınca yonca ekemiyoruz (K8). Su yok. Ama bizim ovada

(köyde) ölüyorum bana bi şunun dolusu bir su ver desen, ovada (köyde) bizde su yok. Bunları (lavantayı) tuttururken bir su veriyoz, Cenabı Allah yağdırırsa. Tuttuktan sonra çok su isteyen bir bitki değil bu. Yani oluyor, kırdaki ek (K9). Bizim arazimiz de içecek suyu zor buluyoruz, köyümüzde. İçme suyunu zor buluyoruz. Kıraç toprak, (lavantayı) bi ekinle kıyaslırsan tabi ki iyi, ama mesela elmayla kıyasladığın zaman kesinlikle (iyi) değil. ...Lavanta, buranın iklimine göre, bir avantaj. ...Bizim buralar kırsal alan, su olmayan arazi (K13). Bizim suyumuz yok oğlum, suyumuz olsa valla daha neler bitiririz şöyle. Var içme suyumuz gine, yetiyor, idare ediyor gayrı, eskiye nazaran da. Öyle işte, tarlalarımızda su yok. Lavantaları Allah sularsa öyle, bizde bir şey yok. Dikerken birazcık su döküyoruz diplerine, tamam o kadar. Bi daha su yok (lavantaya) (K19). Biz de su yok, sulama suyu yok, sulama hiç yok. Sadece içecek suyumuz var, başka bir suyumuz yok (K24).

Fotoğraf 1. Akçaköy’de Lavanta Tarlaları ve Lisinia Lavanta Üretim Merkezine Gelen Ziyaretçiler (Ceylan[©])

Kuyucak Köyü gibi kıraç topraklara sahip olan Akçaköy’de ise, ağırlıklı olarak buğday tarımı yapılmaktadır. Yoğun bir şekilde büyükbaş hayvancılıkla uğraşan Akçaköy halkı, süt üretimi ile geçimini sağlamaktadır. Akçaköy’de lavanta bitkisi, köylüden ziyade bir girişimci (Öztürk Sarıca) tarafından yaklaşık 1900 dekar arazide üretilmektedir. Lavanta bitkisinin Akçaköy’ün kıraç topraklarına ve köyü çevreleyen dağ yamaçlarına ekimi yapılmaktadır (Fotoğraf 1).

...Burada 9 tane proje var. Bu projelerden bir tanesi Burdur gölü susuzluğu ile ilgili, sular ile ilgili bir proje. Bu kapsamda yapmış olduğumuz bir projedir (lavanta tarımı) bizim. ...Bizim derdimiz Burdur Gölü’ne akan suların akması. Bu yüzden sulu tarımı bırakıp susuz tarıma geçilmesi. Onunla ilgili yani bizim projemiz (K3).

Tema 3: Tarım Turizminde Lavanta Tarlaları: Mor Renkli Görsel Peyzaj

Lavanta bitkisinin tıbbi aromatik bir bitki olmasının yanı sıra, geniş sahalara ekiminin yapılması ile kırsalda oluşturduğu mor renkli görsel peyzaj, bu alanın turistik çekiciliğini artırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kırsalda farklı bir deneyim sağlamak isteyen ziyaretçiler için, lavanta tarlalarının turistik önemi giderek artmaktadır. Nitekim sadece lavanta tarlasında fotoğraf çekmek ve sosyal medyada bu fotoğrafları paylaşabilmek için insanların kilometrelerce yol kat ederek bu alanlara geldiği görülmektedir (Fotoğraf 2).

Ziyaretçi buraya (Akçaköy’e) 3 yıldır geliyor. Tur otobüsleri geliyor, öbür türlü normal misafirlerimiz de çok geliyor. Gelenler fotoğraf çekiniyor, lavantanın böyle mis kokusunu alıyor, sakinlik dinginlik veriyor (K4). Gelenin derdi, en güzel yerde fotoğrafımı çekineyim, gideyim. Doğa imiş, temiz hava imiş, umurunda değil ki. Buraya fotoğraf çekinmeye geliyor. Derdi fotoğraf çekinmek (K5). ...2-3 gün kalıyor adam, bahçelerde fotoğraf çekiniyor (K9). Köye (Kuyucak) gelenler yemek yiyor, fotoğraf çekiniyor, alışveriş yapıyorlar, onun dışında pek fazla bir alternatif yok (K10). Arabayla gelen bahçelere gidiyor fotoğraf çekiniyor mesela. Salıncaklar var. Genellikle fotoğraf üzerine yani (K14). Gelenler geziyorlar, fotoğraf çekiniyorlar, konaklayan oluyor (K15). (Gelenler) geziyorlar, fotoğraf çekiyorlar, alışveriş ediyorlar, yiyip içiyorlar (K17). (Turla gelenlerin) yani biz burda (kafede) veriyoruz kahvaltısını, fotoğraf çekimine götürüyoruz tarlaya (K20). ...Fotoğraf çekiniyorlar, geziyorlar, gözleme yiyorlar. Kalan pansiyonlarda kalıyor (K23). Lavantayı seveni de çok fazla, sevmeyip sırf görmek için geleni de var. Ama görsel amaçlı fotoğraf çekmek için gelenler de çok fazla zaten (K27).

Fotoğraf 2. Akçaköy (sol ve orta) ve Kuyucak'taki (sağ) lavanta tarlalarında fotoğraf çekimleri (Ceylan[©])

Tema 4: Köylerde Tarım Turizminin Başlaması: “Lavanta Kokulu Köy”

Mor renkli lavanta tarlalarının turistik bir çekicilik olması ve bu çekiciliğin kentte yaşayan insanlar tarafından fark edilmesi ile kentlerden kırsal alanlara doğru bir ziyaretçi akımının başlaması söz konusu olmuştur. Yaklaşık 70 yıldır lavanta tarımı yapılan Kuyucak Köyü'nde lavanta bitkisine dayalı olarak tarım turizminin başlaması ise son 5 yıllık bir durumdur. Kuyucak'ta lavanta tarımının başlaması hakkında dört farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birisi, köyün lavanta balı üretmesi ve pazarlaması ile köyün fark edildiği ve dışardan ziyaretçi aldığı ile ilgilidir:

Ben 1999'da emekli oldum, arıcılığa başladım ben. ...Dolayısıyla dedim ki ben, bu (lavanta) arı için güzel bir şey, arıcılığa başladım. ...Neyse ürettiğimiz balı eş dost, çoluk çocuk (aracılığıyla) şey yapıyoruz (satıyoruz). Lavanta balının karaciğere ve Hepatit B'ye iyi geldiğini İbrahim Saraçoğlu televizyonda söyleyince, biz lavanta balı diye site açtık. Dolayısıyla oradan bunu görenler, beni aramaya başladılar. Dolayısıyla ben bu balı dışarıya satmaya başladım. Böyle olunca, gazeteciler televizyoncular bu defa beni bulmaya başladı. Nitekim “Doğanın Renkleri” diye Ankara'dan geldiler, bir program yaptılar, lavanta yağı ve lavanta balı ile ilgili. Sonra arkasında Antalya televizyonu, Isparta televizyonu derken, gazeteler, National Geography dergisi geldi. Onur air hava yollarından geldiler. Dolayısıyla artık bütün basının şeyi olmuş oldu burası (Kuyucak). Dolayısıyla gelenleri ağırladık, derken 2012 yılında başladı bu iş (köyün tanınması). Yusuf Yavuz diye bir gazetecimiz var, o da Sütçüler'de bir gazeteci, onun çok büyük emeği vardır (köyün tanınmasında). Bana dedi ki, bizim gazetemiz İngiltere'de Fransa'da çıktı dedi. ...2015'ten önce gelenler beni buluyordu, ondan (2015'ten) sonra artık her tarafa yayıldı (köyün ismi) (K7).

Kuyucak'ta tarım turizminin nasıl başladığı ile ilgili bir diğer görüş, köydeki Kadın Girişimciler Kooperatifi'nin fotoğraf yarışmasına katılması ve yarışmada kooperatifin ikinci seçilmesi ile köyün fark edilmesidir. Ayrıca Isparta Valiliği'nin ve Keçiözü Kaymakamlığı'nın da girişimleri de bu süreçte etkili olmuştur.

2016 yılında kuruldu kooperatif, sonra 2017'de bir yarışmaya giriyorlar, ben ikinci başkanıyım bu arada, orda ilk ikiye giriyor kooperatif. Fotoğraf yarışması, onda ilk ikiye giriyor, sonra Birleşmiş Milletler, Efes sponsor oluyor. İlk ikiye girdiği için bizim kooperatife sponsor oluyor. Türkiye'de yarışma. ...E tabi reklamını yapıyorlar kooperatifin ve köyün (Kuyucak). Bu şekilde duyuluyor, bu köyde lavantanın olduğu. ...BM'nin desteklediği projenin adı “Lavanta Kokulu Köy Projesi” idi. İşte bu kooperatifin kurulması ile köyün adı “Lavanta Kokulu Köy” olarak duyuldu. Fotoğraf yarışmasında köy ilk ikiye girdiği için, proje oluyor. Kooperatifi destekliyorlar, “Lavanta Kokulu Köy Projesi” olarak destek veriyorlar (K5). Son 4 sene önce de Şehmus Günaydın vardı, Vali Bey. Biz İstanbul'dan tanışıyoruz onunla. Turizme açalım, şöyle yapalım böyle yapalım derken, Vali Bey'in turizm atağı başladı. Bir önceki Vali başlattı bunu. Biz de buraya geldiğimizde şaşırдық, Ispartalıyız, mor bahçeleri görmedik daha önce. 4 sene önce bir turizm atağı başladı (K6). 4-5 yıl önce bir Kaymakamlık girişimi oldu, fotoğraf yarışması düzenlendi köyde. Onun sayesinde oldu. Dıştan gelenler katıldı, ödüllü genelde. Onun sayesinde popüler oldu (K14).

Kuyucak'ta tarım turizminin nasıl başladığı ile ilgili bir diğer görüş, sosyal medyada köyün lavanta tarlalarının resimlerinin paylaşılması ve bu resimlerden köyün fark edilmesidir. Ayrıca

tarım turizminin yaygınlaşmasında ve köye gelen ziyaretçi sayının artmasında, ünlü isimlerin köyü ziyaret etmesinin etkisi olmuştur:

Sadece bir fotoğraf yayınlandı (internette), o kadar. Ondan sonra (turizm) böyle büyüdü (duyuldu). Sadece bizim köyden birisi fotoğraf çekiniyor, Instagram'a koyuyor. Orada ünleniyor (köy). Çok merak ediyorlar, geliyorlar turlar (K22). Bu iş (lavanta tarımı) yani 30 yıldır var. 5 yıldır da sosyal medyada duyulduğu için turizm amaçlı yapıyoruz. 1970'ten beri yapılıyor bu iş. Ama biz hep tarımını yapıyorduk, 4-5 yıldır sosyal medya sayesinde turizm amaçlı duyulmuş oldu (K27). ...3-4 yıldır da turizme açıldık işte. Yılda 2-3 ay turizm yapıyoruz, diğer zamanları köye çekiliyoruz (K8). Aşağı yukarı 4-5 yıldır (köyün adı duyuldu), mevzusu (tarımı) 35-40 senelik de. Bu turizme açılma olayı 4 sene (K9). ...Ama turizm yönünden yaklaşık 5 yıldır 6 yıldır bir çalışma yapılıyor. 2015-2016 o civarlarda falan başladı. ...Köyün adı "Lavanta kokulu köy" olarak geçti proje ile 4-5 yıl önce. Ayşe Arman geldi, gazete yazılarında yazdı. Nihat Hatipoğlu ile Gizem Hatipoğlu geldi. Daha birkaç gün önce CZN Burak buralardaydı. İşte belli başlı ünlülerin gelip sosyal medya hesaplarından paylaşmasıyla çok fazla duyuldu. Takipçisi çok fazla olan insanların resim paylaşması yeterli oluyor (K10). Anadolu Efes yardımıyla (köyün adı duyuldu), onların desteği ile. Bir de Ayşe Arman falan gelmişti, onların destekleri çok oldu (köyün tanınmasında) (K15). 5 senedir yapılıyor bu (turizm), ama lavanta (tarımı) te evelden 40 senelik 45 senelik var (K17). Ya bu (lavanta tarımı) 76'dan beri var aslında, yapılan bir şey, ama 5. yılı falan yani, meşhur olalı. Öncesinde tohumunu satıyorlardı kurutup (K18).

Akçaköy'de ise, lavanta yetiştiriciliğinin 5 yıldır yapıldığı, ancak tarım turizminin bölgedeki bir girişimcinin (Öztürk Sarıca) açmış olduğu Lisinia Lavanta Yetiştiriciliği Merkezi'nde son iki yıldır yapıldığı, Akçaköy'e tur otobüslerinin gelmesi ile lavanta tarlalarının ve lavanta ürünlerinin ziyarete (turizme) açıldığı belirlenmiştir.

Bizim köy sakin bir yerdi, şimdi bir sürü misafir ağırlıyoruz. Mesela bu sene pandemiden dolayı fazla gelen giden yok, ama geçen yılki sene çok tur ağırladık. Çok gelen giden oldu (K4). ...Olaya tur otobüsü olarak bakmamak lazım. Bu yıl tur otobüsünden daha çok özel araç çok fazla var. ... Şimdi hafta da en az 2-3 tur Rus turist alıyoruz (K3).

Tema 5: Tarım Turizmi İle Lavantada Ürün Çeşitliliğinin Artması

Kuyucak'ta lavanta tarımının uzun yıllar yapılması ile lavanta bitkisinin yaş olarak toptan ticareti ve kurutulmuş lavanta tohumu (çayı) olarak satımı yapılmıştır. Ancak son 5 yıldır tarım turizmi ile birlikte lavanta bitkisinin bir sanayi hammaddesi olmaktan çıkması ve turistik bir ürüne dönüşmesi söz konusu olmuştur (Fotoğraf 3):

Kendi markamızla (lavanta) ürünler çıkartıyoruz. Kooperatif markasıyla. Kolonyası, yağı, kremi, duş jeli, sabunu, oda spreyi. Senir'de (aşağıdaki köyde) yaptırıyoruz. Kendi logomuz var. ...Geçen seneden beri kendi markamızla ürünlerimiz var (K5). Gelen önce lavanta tarlalarını geziyor, sonra lavanta ürünlerini talep ediyor mesela, dondurmasından, gazozundan, işte parfümü, artık aklınıza ne gelirse. Çünkü vatandaş da hepsini yaptırdı zaten lavantayla ilgili. Dolayısıyla tüm ürünleri yaptırdı şimdi. Ne ararsa bulabiliyor mesela (K7). Şimdi lavantanın parfümü var, kremi var, kolonyası var, her şeyi var. 30 çeşit ürün var. Gazozunu bile yaptırdık, lavanta gazozu bile var. Dondurması zaten var. Denizliden yaptırdık, geri ürünler hepsi Isparta'dan (geliyor), gazoz hariç. Hep ürünleri Isparta'dan yaptırıyoruz (K8). ...Burda (gelenler) turistik lavanta ürünleri alıyorlar. Mesela ben kendim yaptım lavanta reçelimi. Magnetleri de kendim yaptım birazını (K16).

Tablo 5. Kuyucak ve Akçaköy’de Lavanta Bitkisinden Elde Edilen Turistik Ürünler

Lavanta Ürün Türü	Lavanta Turistik Ürün Çeşitleri
Gıda – İçecek	Lavanta balı, lavanta reçeli, lavanta dondurması, lavanta çayı (tohum), lavantalı kahve, lavanta gazozu, lavanta sirkesi
Kozmetik	Lavanta suyu, lavanta kolonyası, lavanta sabunu, lavanta yağı, lavanta oda spreyi, lavanta özlü krem/vazelin
Hediyelik Ürün	Lavanta magnet, lavanta kokulu tespih, lavanta desenli havlu/şal/bez çanta/duvar saati, lavanta (demet) çiçeği, lavanta taç, lavanta resimli anahtarlık/peçetelik

Kaynak: Görüşme ve gözlem bulgularından elde edilmiştir.

Akçaköy’de ise lavanta yetiştiriciliği çok yeni olmasına rağmen, kurulan lavanta işleme tesisi (Lisinia) sayesinde çok sayıda lavanta ürününün turizme kazandırıldığı görülmüştür (Tablo 5).

Sadece lavantanın (kendisi) değil, bunun yağının çıkartılması da var, zaten burda (Akçaköy’de) yağı çıkartılıyor. Diğer taraftan yağının ekolojik olarak üretilip yurt dışına satılmasıdır, ilaçsız tarımla. Sonra lavantanın turizme kazandırılmasıdır. ... Burda (tıbbi aromatik bitkilere dair) her şeyin üretimi var. Burda parfüm üretimine kadar. Şu an Türkiye’nin en gelişmiş (lavanta işletim) sistemi burda. ...Burda katma değerini tamamı yaratılıyor. Fazla olan (lavanta) yağını biz satıyoruz. Mesela bu yıl da biz Hollanda’ya lavanta demeti satışımız vardı. Gelecek yıl da İngiltere’ye var, kuru çiçek demeti olarak, onlar tekrar onu boyuyor (K3).

Fotoğraf 3. Lavanta demeti, lavanta desenli bez çanta, havlu, magnet, lavanta kokulu oda parfümü (Ceylan®)

Tema 6: Tarım Turizmi İle Lavanta Ürünlerinin Değerlenmesi

Kuyucak’ta uzun yıllardır sürdürülen lavanta tarımı ve son yıllarda gelişen tarım turizmi, sayesinde lavanta ürünlerinin katma değerinin yükseldiği ve lavanta ürünlerine olan talebin köye gelen ziyaretçiler tarafından daha çok olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, turizm öncesinde yaş ve kuru olarak satılan lavanta bitkisi, turizm ile birlikte ürün çeşitliliğini artırmış ve ekonomik olarak bir değer kazanmıştır.

...Daha önce (turizmden önce) lavantanın yaşı 1 liraydı, şu an (turizmle birlikte) lavantanın yaşı 3 lira. Lavantanın çıkarılan yağı daha önce 80 liraydı, şu an (turizmle birlikte) 400 liraya dayandı.

Lavantanın kurusu daha önce 6 liraydı, şu an (turizmle birlikte) 30 lira oldu. Eğer sen (turizmde) kullanmazsan (lavantayı), fabrika sana para kazandırmaz. Herkes her şeyini kullanabiliyor (lavantanın), o zaman o ürün para ediyor...(K6). ...Turizm olmasa yağ, sabunu yoktu ki bunun. Lavanta balı ile başladı bu turizm. ...Lavantanın yağı, sabunu, kolonyası 3-4 yıldır var. Isparta'daki Keçiborlu'daki dondurmacılara lavantalı dondurma yapmasını öğrettik. ...Köyün içinde "Lavanta Kokulu Kafe" diye bir yer var, orası da benim. Orayı da bi abimize verdik, o çalıştırıyor. Burayı da yeğenlerim işletiyor (K13). Köylüler daha öncesinde bunu (lavantayı) ticari amaçlı yapıyordu. Biçip fabrikaya satıyor kurusunu veya yaşını, ondan kazanç elde ediyordu. Şimdi 3 senedir 4 senedir turizm sayesinde tabi iş daha farklı konuma geldi yani. İşte tesisleşmeye başladı ufak tefek, kendi ürününü değerlendirmeye başladı (K21). Bu (lavanta) sadece 2 aylık, bu da böyle çok da insanı şey etmez yani. Parası insanı bir şey etmez yani, doyuramaz. Bu bize sadece bir katkı. Mesela şimdi turizm oldu, köyde bu defa da o (lavanta), bunu (hayvancılığı) bastırdı. Ta geçen sene 1 milyon kişi gelmiş, düşün. 10-20 şer lira para harcansa, bura gelen mutlaka harcamıştır yani. Ya bir yemek yemiştir, ya bir kahve içmiştir, ya bir miktar kolonya almıştır. ...Turizm daha değiştirdi (köyü) canım. Bundan ekstradan herkes para kazanıyor, ekstradan yani. Lavantanın tohumundan, demetinden aldığın parayı yine alıyon, ekstra bir de turizmden kazanıyon. Bence büyük şeyi turizmdir yani (K24). Ekonomik olarak köy kalkındı, tarlalarımız değerlendirildi, önceden tarla para etmezdi bu köyde. Bu lavantanın sayesinde turizmin sayesinde para ediyor şu an. Eveli 1-2 bin lira verdin mi 1 dekar alırdın, şimdi alamazsın (K26). (Lavanta) tarımını yaparken daha ucuzdu, emeğimizi karşılamıyordu, ama şu an turizm sayesinde çok daha iyi bir konumdayız. Ama bu seneki (2020) bu süreç, pandemi dönemi hepimizi çok etkiledi. ...Mesela (turizme) ilk başladığımızda bu kadar (satış için) stant yoktu, 10 kişi falandı, şu anda 100'ün üzerinde (stant) açan. Şimdi (köyün girişindeki) yol kenarında tarlalarda gördüğünüz tesisler (turistik işletmeler), 3-4 yılı geçti. Şimdi yol kenarında herkesin lavanta bahçesi var, tesis yapmaya başladı. Hepimiz aynı gelir düzeyine sahip değiliz (turizmde). Tarlası büyük olan değil, yol kenarında (tarlası olan) ve arabayı park etme yeri (otoparkı) olan iyi kazanıyor. ...(Turizm ile) köy canlanmış oldu, ölü bir köydü. Nüfusu yaşlılardan oluştuğu için çok canlı bir köy değildi. Turizm sayesinde çok hareketlendi tabi ki (K27).

Tema 7: Lavanta Tarımında ve Tarım Turizminde Kadının Rolü

Kuyucak'taki lavanta yetiştiriciliğinde kadınlar; ekme, çapalama, budama ve hasat etme gibi tarımsal süreçlerde işin içerisinde olmuşlardır. Ancak turizmin köyde başlaması ile birlikte, kadınların süreçteki fonksiyonu çeşitlenmiştir. Lavanta demeti, lavanta balı, lavanta reçeli ve lavanta desenli el işlemleri gibi birçok turistik ürün oluşturma sürecinde kadınlar ön sırada yer almıştır. Ayrıca birçok turistik işletmede (ürün satış yeri, kafe, ev pansiyonculuğu vb.) kadın istihdamının ağırlıkta olduğu belirlenmiştir (Fotoğraf 4). Kadınların köyde desteklenmesi, girişimcilik düzeylerinin yükselmesinde, hane gelirlerinin artmasında ve çeşitlenmesinde önemli bir faktör olmuştur.

Ya daha önce hem turizm olmadığı için hem de bir şeyler üretmedikleri için (kadınlar) daha pasiflerdi. Şimdi kurslar verildi onlara, seminerler yapıldı. İşte turizm olunca insanlarla birebir iletişim kurmaya başladılar. Orda öğrendiklerini uygulayıp satınca özgüvenleri yerine geldi. Para kazanmak güzel bir şey, kendi ayakların üstünde durmak güzel bir şey. Aile bütçesine destek olunuyor (K5). Kadınlar (bu işin) her yerinde. Hem tarım amaçlı, hem tarlada çalışma hem de satış elemanı. Gördüğümüz gibi, geneli bayan ağırlıklı. Bu gördüğümüz el emeklerinin çoğunu yine yapan kadınlar. Kendileri yapıyorlar. Genelde köydeki kadınlar reçelinden tutun, şu gördüğümüz çantalarına kadar her şeyini kendileri yapmaya çalışıyorlar. ...Ya onlar (kadınlar) için bir gelir kaynağı oldu (turizm), ekstradan. Herkes kış boyunca yaptığı el emeklerini sergileyebilmekte. (K27). ...(Turizm) iyi canım, kadın için de iyi oldu yavrım. Hiç parasız kalmıyorduk, ama bu sene (2020), ne edelim (virüsten) bu kadar olur (K17).

Kuyucak'ta Kadın Girişimciler Kooperatifi'nin kurulmuş olması, kadınların örgütlenmesinde ve ürünlerinin pazarlanmasında önemli katkıları olmuştur. Ayrıca kooperatifin halk eğitim merkezi işbirliği ile kadınlara turizme yönelik çok sayıda eğitim aldırarak sertifika kazandırmış olması, kırsalda turizmin gelişimi ve kadınların turizmi sahiplenmesi adına olumlu gelişmelerdir.

(Lavanta) demetin de pazarlamasını kadınlar kooperatifi yapıyor. Kooperatif herkese kasa veriyor, sen fide yapıyorsun, 3-5 tır neyse, fide yapıp gönderiyor (K8). (Kooperatifin katkısı) olmaz olur mu canım, geçen yıl bunların (kadınların) çiçeğini (lavanta demetini) sekiz tur Antalya'ya Migros'a gönderdi, dışarı ihraç etti, bütün Migroslara dağıttı. Faydası var, kadınların elinde kalmıyor yani (lavanta demeti) (K9). Lavanta mesela biz 3-4 sene önce satamadığımız elimizde kaldığı zamanlar oldu; ama köylünün çoğu şimdi demet yapıp Migros'a satıyor. Kadın Girişimciler Kooperatifi'nin girişimciliği sayesinde. Migros ile anlaşması var, Kadın Girişimciler Kooperatifi'nin. Köy içinde üye olan kadınlardan demet topluyor Migros, Türkiye'nin her yerinde bunu satıyor. Öyle bir anlaşması olduğu için, 3 senedir falan kimsenin elinde demet falan kalmıyor (K10). Sertifika aldım. Hijyen olsun, girişimcilik olsun, diksiyon olsun, internet üzerinde pazarlama, hepsini aldım. 12 tane falan sertifikam var. Kooperatif üzerinden aldık (K15). Kurslar falan gördük biz, temizlik, hijyen. Yani biz aslında her şeyi (eğitim) gördük. Benim bayağı sertifikam var. Bu sene temizlik, hijyen (sertifikası) bi daha aldım. Önce bayağı gördük (eğitim) yani, KOSGEP'e falan gidildi, bayağı kadınlara falan yardımcı oldular. Pansiyon olanlar pansiyonculuk eğitimi aldı (K16).

Kuyucak Köyü'nde kurulan Kadın Girişimciler Kooperatifi, kadınların ekonomik olarak desteklenmesinde, turizme dönük çeşitli konularda eğitimler almasında ve kadınlarda girişimcilik ruhunun oluşturulmasında önemli katkıları olmuştur. Özellikle kadınların lavanta bitkisini demet olarak hazırlayıp, kooperatif aracılığı ile pazarlama imkânının olması, kadının ekonomik ve sosyal olarak daha güçlü olmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca kırsaldaki kadınların bu örgütlenmesi ile kooperatifin kafesinde ve turistik ürün satış alanında kadın istihdamının oluşması söz konusu olmuştur.

...Şimdi turizm olduğu için (lavantayı) satması da kolay oluyor. Migros'a demet gönderiyoruz mesela, ordan da para kazanıyorlar (kooperatifteki kadın üyelerimiz) 3 senedir. Her yıl alıyolar düzenli olarak. ... Herkes işletme açtı, köyün girişinden çıkışına kadar. Herkes ekstra olarak turizme yöneldi (K5). (Kooperatif) ürünlerini kadınlara verebiliyor, köy kadınlarını çalıştırıyor, şu anda genç kızlar orada çalışıyor. Yani her türlü desteği hemen hemen sağlıyor. İş imkânı. Sen el emeği olarak yaptığın şeyleri (kooperatif) alıp orada satabiliyor (K10). Kooperatife demet yapıyoruz. (Demet sayısı) benim isteğime bağlı, bir de benim demet etmeme bağlı. Geçen yıl ben kendim 2 bin demet yolladım, 5 bin de yollayan var. Ama herkesten standart alıyor (K16). Şimdi demetler yapıyoruz, demetler iyi oluyor. Kooperatife veriyoruz, kalanları da tüccarlar topluyor. İstanbul, Ankara, İzmir nere denk gelirse yolluyor onlar. ... (Kooperatif) iyi canım şimdi, köylüden demet alıyorlar, topluyorlar (demetleri), yolluyorlar turlarla. Tır geliyor (köye). Sayısını veriyor üyelerine, hazırlıyoruz, meydana veriyoruz, götürüyorlar. 2 bin 3 bin demet satıyor bir kadın (kooperatife). (Bir demet) 3,75 (TL) idi geçen sene, bu sene 3,80 (TL) olacak (Kooperatifin bizden alışı). Biz pazarlamıyoruz, Migros'a gidiyor demetler. Burda (dükkânda) 5 TL'ye satıyoruz demeti (K17). Kooperatife üyeyim, oraya da demet yapıyoruz. Demet veriyoruz kooperatife, Allah bereket versin, onlarda veriyor bizim paramızı. İyi oluyor yani, demet de. Ben geçen yıl üye oldum zaten. (Katkısı) oluyor yine de Allah bereket versin, akmasa da damlıyor (K19). Pazarlama sorunu yok, istersen yaş alıp veriyon, istersen kurutup veriyon (tüccara). Demette de sıkıntı yok, geçen sene 150 bin demet verildi Migros'a. Her hafta demet götürüyor turlar (K24). (Kooperatife) üyeliğim geçen yılın sonunda başladı. (Kooperatifin kafesinde) çalışmaya geçen yıl yaz döneminin başında başladım. Garson olarak direk girdim zaten. Sabah kahvaltısı veriyoruz, çay, kahve, içecekler. Bir de (lavanta) ürün satışı yapıyoruz. Yemek sadece turlara var. O da bazı zamanlarda. ...Şu anda 7 garson var, 1 kişi de yönetici. Sigorta var, asgari ücret alıyoruz. Ben sadece iki aylık, temmuz ağustos sadece. ...Tur sahipleri ile iletişimimiz sürekli. Turlar geliyor daimi olarak. Bu ara biraz sıkıntılı (virüsten), ama geçen yıl bayağı fazla bir tur otobüsü ağırladık (K25).

Fotoğraf 4. Kuyucak'ta turistik lavanta ürünleri satan işletmelerden görseller (Ceylan[©])

Tema 8: Lavanta Kokulu Köylerde Yerel Yönetimlerin Girişimleri

Yerel yönetimlerin Kuyucak Köyü'nde destekleri lavanta tarımının ve tarım turizminin geliştirilmesine yönelik olarak iki alt başlıkta ele alınabilir. Lavanta distilasyon cihazının (lavanta yağı çıkarma makinesi) köye kurulmasında, Kadın Girişimciler Kooperatifi'nin oluşturulmasında, otel işletmesinin açılmasında, Avrupa Birliği, FAO ve UNDP ve Türkiye'deki bazı firmalar (Efes), Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı ile Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun (TKDK) katkıları olmuştur. Ayrıca lavanta tarımına yönelik işbirliğinin ve projelerin yapılmasında yerel yönetimin (Valilik, Kaymakamlık) girişimleri olmuştur. Ayrıca köyde tarım turizminin başlatılması süreçlerinde yerel yönetimlerin destekleri olmuştur. Köy halkının turizmden gelir elde etmesine dönük olarak, Keçiborlu Kaymakamlığı ve Isparta Valiliği tarafından 60 tane turistik ürün (ahşap) satış yerinin yapılması, yerel ekonominin desteklenmesine yönelik önemli katkılardır (Fotoğraf 5). Isparta İl Özel İdaresi tarafından köy girişine ziyaretçiler için otopark yapılması, köyün her iki ucunu birbirine bağlayan asfalt bir çevre yolunun yapılarak trafiğin köyün dışına verilmesi yerel yönetimlerin köydeki yatırımları olarak belirtilebilir. Keçiborlu İlçe Jandarma Komutanlığı tarafından yaz sezonunda köy trafiğinin yönlendirilmesi için Jandarma ekibinin köyde hazır bulundurulması, yerel yönetimlerin tarım turizmine ve köye verdikleri önemi göstermektedir. Ayrıca Vali ve Kaymakam tarafından köyün sık sık ziyaret edilmesi, lavanta tarımı ve tarım turizmi için gerekli taleplerin üst makamlara arz edilmesinde önemli bir fırsat olduğu söylenebilir.

Kooperatif; muhtarlık, kültür turizm, Kaymakamlık öncülüğünde kuruldu. 7 kişi ile kuruluyor, daha sonra artıyor, şimdi 98 (kadın) üyemiz var. ...FAO bize yağ kazanını yaptırdı, bu yıl oldu. Valla tam bilmiyorum da bayağı bir yüksek bütçeyle yapıldı. Çünkü onun bacası filtreliymiş, yani makineden kat kat daha fazla bir maliyeti varmış filtrenin. O, FAO, Valilik, BAKA destekli bir proje, hep birlikte

(K5). Valla önceki Vali bunun (lavantanın) her şeyinde idi. Önceki Vali başlattı zaten bu işi. Önceki Vali'nin vizyonu olmasa. ...O Vali sayesinde oldu (her şey), şu an onun ekmeğini yiyor herkes. ...Bu işin lokomotifini önceki Vali'nin yaktığı ateş, şu an o ateş harlanıyor (K6). Neticede bizim gücümüz bir yere kadar. Tanıtımını başlattık, ama devreye Kaymakamlık girdikten sonra Valilik'e intikal etti. ...Kaymakamlık bu işe el atınca, kooperatif kuruldu. ... Şimdi Valimiz falan gerçekten çok güzel üzerinde duruyor buranın. Buranın turizmiyle ilgili Vali ve Kaymakam, yani bak köy için çevre yolu yaptılar, şurdan asfaltladılar. Yani bu köyün aklına bile gelmezdi böyle bir şeyin yapılacağı, lavantanın yüzünden. (K7). ...Destekleri yönünden, Valilik Kaymakamlık destekliyor, güzel destekleri var. Burası güzel yapıldı... (K10). Valla bu lavanta köyü, beş sene önce falan bir Kaymakam vardı, Keçiborlu'nun. Öyle bir kadınlar kooperatifi kuralım dedi. İnsanlar Fransa'ya gidiyor bir lavanta görmeye, burayı (Türkiye'de) bilen yok dedi, biz de 45 yıldır lavanta var (dedi) (K20). Vali'miz elinden gelen her şeyi yapıyor. Destek ne olunacaksa, Vali sağlıyor yani. Vali'den Allah razı olsun. 3-4 kere bir Kaymakam gelir, haftada bir 15 günde bir. Sık sık Vali gelir. Normalde Vali'yi görmezsin, ama sık sık görürüz Vali'yi, sık sık gelir. ...Kaymakam bey 8-10 güne bir gelir, kavenin önü oturur, çay içer sohbet eder (K24). Onların (Valilik, Kaymakamlık) hepsi de destek veriyorlar. Hem ekonomik anlamda hem de sosyal medya anlamında (K27). Valilik aracı oldu, (satış yerlerini) biz kendimiz yaptırдық, paralarını biz verdik. 60 tane dükkân var. Isparta Valiliği aracı oldu, bir firma yaptı. ... Kozmetik, magnet vs. satmayı düşünüyoruz. Daha bir hafta oldu teslim edeli bize. ...Dükkânlar paylaşıldı, ama herhangi bir sözleşme falan da yapılmadı (K10). Özel İdare'nin de çok katkısı var, tezgâhlar (turistik satış yerleri) yapıldı otoparkın oraya. Otopark yapıldı. Yolumuz yapıldı yukarıya, yoğunluk olduğu zaman oraya verecekler (trafiği) (K18).

Akçaköy'de tıbbi ve aromatik bitkiler yetiştirilmesi için, devlet arazilerinin uzun dönemlik olarak köylüye kiraya verilmesi, kamunun kırsal ekonominin desteklenmesi adına yapmış olduğu olumlu bir katkıdır. Kuru (susuz) tarım yöntemi ile köyün çıplak arazilerine ekilen lavanta bitkisi, köydeki buğday tarımı ve hayvancılık faaliyetlerine bir alternatif oluşturmuştur.

Fotoğraf 5. Kuyucak'ta otel (AB ve TKDK destekli), lavanta yağı tesisi (FAO destekli), turistik ürün satış yerleri (Valilik destekli) ve Kadın Girişimciler Kooperatifi'ne ait kafe işletmesi (UNDP ve Efes destekli) (Ceylan©)

Tema 9: Tarım Turizminin Oluşturduğu Ziyaretçi Yoğunluğu ve Kovid-19 Salgını

Kuyucak Köyü'nde turizmin başlangıcı 4-5 yıl gibi yakın bir geçmişe sahip olmasına rağmen, turizmin gelişiminin köyde çok hızlı olduğu ve ziyaretçi sayısının bu gelişimin önünde seyrettiği belirlenmiştir. Köy girişinde araçlardan giriş ücreti alınmaması, giriş ve çıkışlarda herhangi bir kayıt tutulmaması ziyaretçi sayısının tam olarak tespit edilmesini güçleştirmiştir, ancak ziyaretçi sayısının yüzlerle ifade edilmesi, trafik yoğunluğunun yaz sezonunda köyün kalabalık bir ziyaretçi kitlesine ev sahipliği yaptığını göstermektedir.

...Şimdi milletin düşüncesi, geçen sene 1 milyondur (ziyaretçi), bu sene 1 milyonu geçer mi? Şimdi şu anda görüntüye bakarsan az görünüyor, ama cumartesi pazar belli olur (yoğunluk) (K9). Tarlaların yanında (yol kenarında) görmüş olduğunuz şeylerin (turistik işletmelerin) hepsi daha yeni kurulan şeyler, birkaç yıllık şeyler. Sene geçtikçe turistlerin gelme durumu ile birlikte bir şeyler yapıyor. Dünyanın her yerinden geliyorlar. Yurt dışından bile gelen var. Bütün ülkelerden şu ana kadar insan geldiğini söyleyebilirim yani. İspanya, Tayland, Japonya, Çin, Kore (K10). Geçen sene Temmuz 15'te 18 bin tane araç girmiş, bir günde. Rekor o. 15 Temmuz'da 18 bin araç gelmiş buraya. Kamera tespiti yapmış hervalde Jandarma. Çünkü Jandarma da aracını burada bekletiyor (K11).

Araştırmanın yapıldığı 2020 yaz döneminin Kovid-19 salgınının olduğu sürece denk gelmesi, köydeki ziyaretçi yoğunluğunu görmeyi güçleştirmiştir. Nitekim görüşmeye yapılan katılımcılar da Kovid-19 salgını nedeniyle turizmin 2020 sezonunda durgun geçtiğini ve daha az ziyaretçinin köye geldiğini belirtmişlerdir.

...Bu sene (gelen) az, bu hastalık şeyine, virüsten. Geçen sene bundan 20 gün önce başlamıştık (turizme). Cumartesi pazar turlar gelirse gelecek işte. Turlarla çalışıyoruz biz genelde. Geçen (2019) 50 kişi getiriyorlardı (turlar), bu sene 25-30 kişi (getiriyorlar). Hani yarı yarıya, virüsten dolayı. ...Yani turizm olalı biraz daha hareketli oldu yani. Geçen sene (2019) 1 milyon turist geldi. Ama bu sene tahmini olarak 200-300 bin ancak gelen olur gibi (virüsten). (K8). Valla bu sene turizmde yok oğlum. Turizmde. Bu sene iş yok, gelen giden yok. Söyle bi hiçbir satış matış yok. Eveli çok güzeldi, oluyordu. Bu sene virüsten. Eveli daha kalabalıktı yavrum, satış yapıyorduk. Daha bu sene sıftak bile etmedik. Şöyle açtık bakıyoruz. Korkuyor. Herkes korkuyor. Tarlalarda çekiniyor (fotoğraf), çekinir çekinmez de gidiyor. Kimse kimsenin yanına varamıyor ki virüsten, korkudan. ...4-5 senedir satıyorduk (hediyeelik süs lavanta). Geçen (sene) iyiydi satış. Bu sene bu virüsten kimse kimsenin yanına varamıyor annecim. Korku var yani (K12). Bu tesis (kafe) 3-4 yıllık. Turizm olarak bu koronadan dolayı biraz bi sıkıntı var, ama geçen yıllarda güzeldi. Geçen yıllarda gelen daha çoktu. Burda (köyün giriş yolu üzerinde) araç koyacak yer yoktu. Karşı taraf (ekin tarlası) otopark bak. Orayı kiraladım ben başkasından. Komşudan kiraladım orayı (tarlayı) otopark yaptık. Oralarda (tarlanın içinde) falan arabayı koyacak yer bulunmuyordu (K13).

Tema 10: Tarım Turizmi ve Kırsalda İşletmecilik

Kırsal alanlarda bakkal ve kahvehane dışında işletme bulmak neredeyse pek mümkün değil iken, turizmin kırsal alanlara girmesiyle birlikte, kırsal alanlarda kafe, otel, ev pansiyonu, lokanta, turistik eşya satış yerleri gibi birçok işletmeyi görebilmek mümkün olmaktadır (Fotoğraf 5, 6). Nitekim bu durum, Kuyucak Köyü'nde de görülmektedir. Köyün farklı yerlerinde yer alan kafe, pansiyon ve turistik satış yeri işletmelerinin yanı sıra daha önceden köyde yapılagelen hayvancılık ve lavanta tarımının hane bireyleri arasında işbölümü yapılarak yürütüldüğü görülmektedir.

Burayı (kafe) 5 yıldır işletiyorum. Lavanta ekiyoruz, 20 dönüm falan var. ...Aşağıda da dükkân var, orda (turistik) ürünler var. Eşim aşağıdaki dükkânda duruyor. Hayvancılık da var, onunla da kaynanam uğraşiyor. ...Pansiyonum da var. 6 yataklı pansiyonum. Bir aileye veriyorum, ev olarak veriyorum. Duşu, lavabosu hepsi içinde. Ama şimdi veremiyorum. Mutfağı burası, kullanmak isteyen kullanabiliyordu. Sabah kahvaltısı içinde 125 liraydı. ...4-5 yıl önce burası tanınmıyordu. İn cin top oynuyordu diyebilirim. Ama şuan da köye yol yapıldı. Her şey yapılıyor, artık küçük şehir gibi olmaya başladı (K15). Ben burayı (kafeyi) burdaki (Kuyucak) turlara kahvaltı gözleme veriyorum. ...Köyde 3 tane kafe var. Şurda bir tane var lokanta tarzı bir yer, başka yok. Gerisi hediyeelik eşya yeri. ...Tabi baktık insanlar giderek çoğalıyor, gelenler artıyor, talep oluyor, yiyecek içecek yer bulamıyorlar falan.

Öyle başladık. Ben turlarım falan var zaten, başka yerlere götürüyordum (daha önce), oralara götüreceğime buraya (Kuyucak'a) getireyim, burda kendim ağırlayayım dedim. Vereyim dedim kahvaltısını gözlemesini neyse. ...Ankara'dan var benim turum, İstanbul'dan var, Antep'ten başlayacak var, Bodrum'dan var. Bu sene olacak (tur) (K20). 4 yıldır burayı (dükkânı) işletiyorum, bu yıl dördüncü. 4 dönüm (lavanta tarlamız) var. Kooperatife üyeyim. Kooperatife demet yapıyoruz. Dükkânı eşimle beraber işletiyoruz. ...Önceden sadece tarım yapıyorduk. Eşim işte çalışıyor. Dükkân ek gelir oldu, o geliri değerlendiriyoruz, harcama yapmıyoruz. Şu an her şey güzel yani (köyde), yolda gelirken görmüşsünüzdür. Herkes yaptı yapacağı kadar, gücü yettiği kadar (turizme girdi). ...Genelde bütün örgüler (dokuma lavanta çanta) benim. 20 liraya satıyoruz. Evde tasarlıyorum. O işlenti var mesela tasarım, topuk taşı yapıyoruz, bebekleri yapıyoruz, (lavanta) yağlar doğal kendimizin. (Lavanta) sabun doğal, (lavanta) gül suyu, lavanta suyu, hep üretim. Dışarda yaptırıyoruz (lavanta yağını, suyunu), kendi kazanımız var. Sadece kolonya alıyoruz (dışardan). Renklendirici (renkli) olan sabunları dışardan alıyoruz (K22). Ekimini yapıyoruz, kendimi bildim bileli yapıyorum. 67 yaşındayım oğlum ben. Eşimden emekliyim, eşim vefat etti. Kızıyla ikimiz duruyoruz (dükkânda). ...Yağını kendimiz çıkartıyoruz. Kazan aldık biz, karakazan. Kaynatıyoruz lavantayı. ...Bir emekli maaşından başka bir şeyimiz yok. İşte biz de bunları satış yapacağız da geçineceğiz oğlum. Başka da bir şeyimiz yok işte (K23).

Turizm ile birlikte kırsalda yerel halkın lavanta tarımına göre daha iyi bir kazanç elde ettiği, turizmin ekonomik (işletmecilik) anlamda kırsal nüfusun bakış açısını geliştirdiği ifade edilmiştir.

(Turizmin Kuyucak'a katkısı) harika, olmaz mı, çok çok. İnsanların ufkunu açtı. Şurdaki köylünün gerçekten kadınlarımızın, erkeklerimizin insanlarımızın hepsinin ufku açıldı. Ne olacak buraya profesörü de geliyor, her türlü insan geliyor buraya. ...Gerçekten kazanmayan yok, bırak sen bizim köyü, Keçiborlu, Ispartalı, Burdurlu herkes kazanıyor bundan (lavantadan) (K7). ...Ben 1990'dan itibaren ekliyorum. Ben toptan pazarlıyorum tabi aktarcılara. Aktarcılar da onlar da başkalarına satıyor. İstanbul'a satıyorum. ...Köyde (Kuyucak) 200 ton lavanta çıkıyor. ...Herkes kendi çapında (lavanta tarımından) üçer beşer bin lira kazanır yani en az, yıllık. ...(lavantanın) öyle çok da bir getirisi yok. Ama turizm amaçlı oldu mu hiç kazanmayan 5 bin-10 bin lira kazanır. Zaten 1,5-2 aylık mesele bu (turizm). ...Bir aylık 15 günlük işçi çalıştırıyoruz (lavanta tarlasında). ...Geçen sene (biz) 10-15 işçi çalıştırıyorduk (K8).

Fotoğraf 6. Kuyucak'ta K15 kodlu katılımcının 7 yataklı ev pansiyonundan görseller (Ceylan®)

Akçaköy'de ise, tarım turizminin henüz başlangıç seviyesinde olmasına rağmen, küçük ölçekle de olsa gelen ziyaretçilerin köye katkısı olduğu görülmüştür. Turizmin köye yerel anlamda ekonomik bir katkı sağlayacağı da ifade edilmiştir.

Dışardan gelenlerin biraz köye (Akçaköy) katkısı var, turistik olarak. Gelenler bakkala giriyor, kahvehaneye giriyor. Mesela sebze meyve satmaya gelenler oluyor. Gelen vatandaş sebze meyve alıyor. Köy içine lokanta falan açılması düşünülüyor da insan önünü göremeyince, her gelen insan da yemek yemeye gelmiyor, sıkıntı o (K2)...Aslında lavantanın ekonomisi burda kurulmuş durumda. Çevre köylerden insanlar çalışıyor burda (Akçaköy'de). İnsanlar ekip dikmese bile, bizim dikmiş olduğumuz alanlar, onlar için sürekli bir çalışma (iş) alanı. ...Diyebilirim ki en azından 200 tane aileye burda (Akçaköy'de) sürekli para girişi var. ...Lavanta, bölgesel anlamda ciddi bir katkı. Ve şu var, lavanta turizmi veya diğer turizm, insanlar buraya geldiğinde para harcamaya başlıyor. Sonuçta Burdur'un ekonomisi bu...(K3).

5. Sonuç

Bu araştırmada, iki farklı ilde yer alan iki köyün lavanta tarımı ve tarım turizminin gelişimi incelenmiştir. Araştırma alanı olan iki köyün doğal ortam şartlarına lavanta bitkinin uyum göstermesi, buğday tarımı ve hayvancılığa bir alternatif olarak, bu köylerde tarımsal çeşitliliğin oluşmasına imkân vermiştir. Araştırma alanında doğal yağış yetersizliği ve yeraltı su rezerv kıtlığı, sulamalı tarımın yapılmasına imkân vermemesi, lavanta tarımının bu bölgede gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Köylerde kuru tarım tekniği ile yapılan buğday tarımı, çiftçinin yüksek bir kazanç elde etmesini engellemesi, bu bölgede lavanta tarımının yaygınlaşmasını tetiklemiştir. Her iki köyün ekolojik şartlarına alternatif bir ürün olarak ortaya çıkan lavanta bitkisi, aynı zamanda kırsal nüfusun geçim kaynaklarının da çeşitlenmesine imkan sağlamıştır. Ayrıca Isparta ve Keçiözümlü Organize Sanayi'sinde lavanta sanayi ürünlerinin (lavanta yağı, kolonya, sabun, parfüm, oda spreyi vb.) oluşturulmasına dönük olarak altyapının kurulmuş olması, kırsalda yerel kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından önemli bir husus oluşturmuştur.

Kuyucak'ta lavanta tarımının uzun yıllardır yapılması, bu bitkinin tanınmasında ve köy içerisinde bu işle uğraşan kişilerin yaygınlaşmasında önemli bir faktördür. Lavanta bitkisinin kurutulmuş aktarlara ve tüccarlara satılmasının yanı sıra köyde lavanta yağının çıkartılması, kırsal halkın ekonomik gelirinin artmasında ve çeşitlenmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim 1975'ten günümüze kadar lavanta tarımının Kuyucak'ta yapılması, sürdürülebilir kırsal gelişme açısından önemli bir husustur. Kuyucak'ta lavanta tarımı dışında, son 5 yıldır tarım turizminin de yapılmasında, sosyal medyada paylaşılan lavanta fotoğraflarının etkili olduğu, köyü ziyaret eden çeşitli ünlü isimlerin köyün tanınmasında ve alanın tarım turizmine açılmasında etkili olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle, alanın turistik imajının oluşmasında ve markalaşmasında sosyal medya araçları ve ünlü kişiler belirleyici olmuştur. Ancak Kuyucak'ta uzun yıllardır yapılan lavanta tarımı ve 5 yıldır yapılan tarım turizmi, dışarıya olan göçü durduramamıştır. Isparta kentinin köye olan coğrafi yakınlığı, kırsaldan kente olan göçü tetiklemiştir. Ancak bu yakınlık nedeniyle, kırsaldan göç edenler hafta sonlarında ve yaz dönemlerinde köye gelerek kırsal alanlar ile bağlantısını koparmamış, hafta sonu ve yaz tatillerinde köyde tarımsal faaliyetlerini de devam ettirmişlerdir. Ayrıca kentte göç etmiş olanlar, yaz sezonunda köye gelerek de turistik ürün satışı yaparak, köydeki turizm faaliyetinden ekonomik olarak yararlanmaya çalışmışlardır. Kuyucak'ta uzun yıllardır sürdürülen lavanta tarımı ve son yıllarda gelişen tarım turizmi, köydeki ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesine ve kırsal yoksulluğun azaltılarak yerel ekonominin güçlendirilmesine olumlu katkı sağlamıştır. Ayrıca Kuyucak'ta Kadın Girişimciler Kooperatifi'nin kurulmuş olması, kırsalda kadınların sosyal ve ekonomik anlamda desteklenmesinde önemli bir katkısı olmuştur. Kooperatif aracılığı ile kadınların lavanta ürünlerini pazarlayabilmesi, çeşitli kurs ve sertifika alarak kadınların turizmin içerisine girmiş ve onu kabullenmiş olması, turizmin sürdürülebilirliği ve kırsal kalkınma açısından önemli bir gelişmedir. Kuyucak'taki tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, çok sayıda özel aracın köy içerisine girmesi, köyde trafik tıkanıklığı ve otopark sorununu gibi durumlara neden olması, turizmin alanda kontrolsüz ve bir planlamaya dayalı olmaksızın ilerlemesinin bir sonucu olduğu görülmektedir. Turizmin lavanta tarlalarında çevresel kirliliğe neden olmaması, sosyal taşıma kapasitesine uygun olacak şekilde turizm faaliyetinin gerçekleştirilmesi için bir planlama çerçevesinde hareket edilmesi gerekmektedir. Nitekim Kuyucak Köyü giriş yolu üzerinde yer alan tarım alanlarının turistik işletmelere dönüştürülmüş olması, tarım topraklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı açısından bir risk oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, tarım arazilerinin üzerine iki katlı ahşap yapı malzemeli kafe ve hediyelik eşya satışı yapan işletme yerlerinin yapılması, işletmenin zeminine beton dökülmesi, tarlaların otopark olarak kullanılması tarım arazilerinin amacı dışında kullanılarak azalmasına neden olmaktadır. Kırsalda sürdürülebilir tarım için bu durumun bir risk oluşturmakta, turizm uğruna tarım topraklarının gözden çıkarılmasına neden olmaktadır. Turizmin alanda kontrollü bir şekilde gelişmesi ve sürdürülebilir olabilmesi için turizm planlamasının yapılması ve plana göre turizmin alanda uygulanması önem arz etmektedir. Kuyucak'a gelen ziyaretçilerin ağırlıklı olarak günübirlik gelmesi, yerel halkın turizmden daha az yararlanmasına neden olmaktadır. Konaklama sayısını artırabilmek ya da ziyaret süresini uzatabilmek için, ev pansiyonlarının sayısının artırılması, kırsal dokuya uygun

aşşap konaklama alanlarının oluşturulması ve ziyaretçileri kırsalda tutacak sosyal aktivitelerin oluşturulması ile gelenlerin ziyaret süreleri uzatılabilir.

Akçaköy’de lavanta tarımı, köydeki birkaç genç dışında, ağırlıklı olarak bir kişi üzerinden yapılmaktadır. Akçaköy’de lavanta yetiştiriciliğinin gelişmemesinde, yaşlı nüfusun fazla olması ve buğday tarımı ve hayvancılığın temel ekonomik faaliyet olmasıdır. Akçaköy’de kırsal turizmin Lisinia Lavanta İşletmeciliği tarafından son birkaç yıldır yapıldığı, köylünün kırsal turizmin içine henüz girmediği belirlenmiştir. Akçaköy’e gelen ziyaretçilerin daha çok turlar ile gelmekte olduğu, bu turların ise Lisinia Lavanta İşletmeciliği tarafından organize edildiği görülmektedir. Akçaköy’de lavantaya dayalı olarak oluşan turizm faaliyetinin tek bir işletmeden çıkıp, köyün geneline yayılması için köy kadın ve erkeklerinin turizme özendirilmesi ve buna yönelik altyapı çalışmalarının yapılması, yerel kalkınma ve ekonomik çeşitlilik bakımından önem arz etmektedir.

Yerel yönetimlerin Kuyucak’ta turizmin gelişmesi adına yapmış oldukları girişimler ise, yerel halkın cesaretlenmesinde ve turizmi benimsemesinde önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca yerel yönetimlerin AB kurumları (FAO, UNDP) ve ulusal kurumlar (BAKA, TKDK) ile koordineli olarak çalışıp, lavanta tarımını ve tarım turizmini iyileştirmeye yönelik projeleri geliştirmesi ve uygulaması kırsal kalkınmada önemli bir husus oluşturmaktadır.

Her iki köydeki lavanta tarımı bütüncül olarak değerlendirildiğinde, kırsal alanlarda kamu ve özel kuruluşların finansal ya da kurumsal desteklerinin olması, kırsalda ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesine, yerel halkın gelir düzeyinin artmasına imkân vermektedir. Doğal ortam şartlarının kısıtlılığına rağmen, kırsal toplumların desteklenmesiyle bölge ekolojisine uygun tarımsal ürünlerin yaygınlaşması ve bölgenin ekonomik olarak gelişmesi söz konusu olabileceği araştırılan köyler üzerinde görülmüştür. Çevre köyler ve başka bölgelerdeki kırsal alanlarda da kırsal desteklemelerin yapılması durumunda, kırsalda ekonomik büyümenin hızlanacağı ve üretim kaynaklarının çeşitleneceği görülebilecektir.

Kaynaklar

- Acıbuca, V., Bostan Budak, D. (2018). Dünyada ve Türkiye’de Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Yeri ve Önemi, Çukurova Tarım Gıda Bilimleri Dergisi, 33(1): 37-44.
- Bayram, E., Kırıcı, S., Tansı, S., Yılmaz, G., Arabacı, O., Kızıl, S., Telci, D. (2010). Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Üretimini Artırılması Olanakları, Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi (11-15 Ocak 2010) Bildiriler Kitabı I, Ankara, s.11-15.
- Baydar, H. (2009). Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bilimi ve Teknolojisi. (Genişletilmiş 3. Baskı). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayın No: 51.
- BM Dünya Turizm Örgütü (UNWTO, 2021a). Tourism and Rural Development, 05.03.2021 tarihinde <https://www.unwto.org/news/tourism-and-rural-development> adresinden alındı.
- BM Dünya Turizm Örgütü (UNWTO, 2021b). UNWTO Recommendations on Tourism and Rural Development, 05.03.2021 tarihinde <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284422173> adresinden alındı.
- Carpio, C.E., Wohlgenant, M.K., Boonsaeng, T. (2008). The Demand for Agritourism in the United States. Journal of Agricultural and Resource Economics, 33(2): 254-269.
- Che, D., Veeck, A., Veeck, G. (2005). Sustaining Production and Strengthening the Agritourism Product: Linkages among Michigan Agritourism Destinations. Agriculture and Human Values, 22(2): 225-234.
- Civelek, M., Dalgın, T., Çeken, H. (2015). Tarım Turizmi Uygulamaları ve Pazarlama Modelleri: Türkiye İçin Bir Model Önerisi, International Journal of Social and Economic Sciences, 5(2): 40-45.
- Civelek, M., Karadağ, L. (2020). Tarım Turizmi Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi, Turizm Akademik Dergisi, 7(2): 145-164.
- Demirbaş-Topçu, E. (2007). Agri-Tourism: As A New Element of Country Planning, A Thesis Submitted to the Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University.

- Gordean, R.S., Buzila, N., Dragota, G. (2009). Agrotourism-a Viable Alternative of County Development. *Agricultural Management / Lucrari Stiintifice Seria I, Management Agricol*, 11(4): 1-6.
- Gündüz, S. (2004). Ankara İli Kalecik İlçesinde Tarımsal Turizme Uygun Alanların Saptanması ve Tarımsal Turizm Modelinin Oluşturulması Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> 151099 adresinden elde edilmiştir.
- Henderson, J.C. (2009). Agro-tourism in Unlikely Destinations: A Study of Singapor. *Managing Leisure*, 14(4): 258-268.
- Ivona, A. (2003). Farm Tourism and Rural Development, A successful combination? A local Experience, <https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/867/1/f6ivona.pdf> adresinden alındı.
- Kurt, R., İmren, E. (2018). Türkiye'deki Önemli Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Endüstri İçi Ticaret Göstergeleri İle Statik ve Dinamik Analizi, *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 20(3): 548-557. DOI: 10.24011/barofd.472457
- Kuşat, N. (2016). The Role of Rural Tourism in Rural Development: The Case of Turkey, *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 18(2): 11-21.
- Küçükaltan, D. (2002). Tarım Turizmi ve Türkiye'de Tarım Turizmi İşletmeciliği, II. Turizm Şurası Bildirileri (12-14 Nisan 2002), Cilt I, Ankara.
- Lopez, E., Parra&Calero Garcia, F.J. (2006). Agrotourism, Sustainable Tourism and Ultraperipheral Areas: The case of Canary Island. *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 4(1): 85-97.
- Özdemir, S. (2012). Kırsal Kalkınmada Kırsal Turizmden Yararlanma Olanakları: Gökçeada Örneği, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23): 19-21.
- Özgüç, N. (2007). Turizm Coğrafyası: Özellikler ve Bölgeler. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Özguven, M., Sekin, S., Gürbüz, B., Şekeroğlu, N., Ayanoğlu, F., Ekren, S. (2005). Tütün, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Üretimi ve Ticareti, Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi (03-07 Ocak 2005) Bildiriler Kitabı, https://www.researchgate.net/publication/321825261_Tutun_Tibbi_ve_Aromatik_Bitkiler_Uretimi_ve_Ticareti/link/5a338ebaa6fdcc9b2d782304/download adresinden alındı.
- Soykan, F. (1999). Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10: 67-75.
- Soykan, F. (2003). Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi, *Ege Coğrafya Dergisi*, 12: 1-11.
- TOB (2019). Kıraç Arazilerin Gözdesi ve Mor Bereketi: Lavanta, 29.06.2020 tarihinde <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/4010/Kirac-Arazilerin-Gozdesi-Ve-Mor-Bereketi-Lavanta#:~:text=%C3%9C%20kemizde%202018%20y%C4%B1%20T%C3%9C%C4%B0K%20kay%C4%B1tlar%C4%B1na,ton%20lavanta%20ya%C4%9F%C4%B1%20elde%20edilebiliyor> adresinden alındı.
- Tew, C., Barbieri, C. (2012). The Perceived Benefits of Agritourism: The Providers's Perspective, *Tourism Management*, 33(1), 215-224.
- TÜİK (2020). Bitkisel Üretim İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu. 05.03.2021 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> adresinden alındı.
- Uludağ, A.S., Erdoğan-Yazar, E. (2019). "Sürdürülebilir Tarım Turizmi", İçinde (Edt: O. Türkay, İ. Çalık), Sürdürülebilir Turizm: Gösterge Geliştirme ve Ölçme Yaklaşımı. Ankara: Detay Yayıncılık, s.417-444.
- Wicks, B.E., Merrett, C.D. (2003). Promoting Rural Development through Agritourism. *Rural Research Report*, 13(9): 1-8.
- Wilson, J., Thilmany, D., Sullins, M. (2006). Agritourism: A Potential Economic Driver in the Rural West. Economic Development Report (Colorado State University. Dept. of Agricultural and Resource Economics): EDR 06-01. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.522.4328&rep=rep1&type=pdf> adresinden alındı.

